

**КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА ЖУРНАЛІСТА Й
РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ГЕРОЯ З ОБМЕЖЕНИМИ ФІЗИЧНИМИ
МОЖЛИВОСТЯМИ В ІНТЕРВ'Ю**

У сучасному інформаційному просторі пострадянських країн спостерігається, на жаль, тенденція до ігнорування потреб такої значної соціальної групи, як люди з обмеженими фізичними можливостями, витіснення їх на периферію соціуму. Слід відзначити, що у зв'язку з подіями, що відбулися в Україні з 2014 року, проблема людей з обмеженими фізичними можливостями набула гостроти, однак вітчизняні мас-медіа досі не сформували оптимальних стратегій репрезентації інвалідів. Цей факт зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Як зазначає О. Фудорова, «у світовій практиці за останні двадцять років відбулися корінні зміни у поглядах і підходах до вирішення проблем осіб з обмеженими можливостями. Якщо раніше їх основу становила модель опіки, пізніше соціальної ексклюзії, то нині – модель соціальної інклюзії» [12]. Однак зазначені тенденції «набирають обертів і в Україні, але цей процес не можна назвати всеохоплюючим та швидкоплинним» [13, с. 116]. Цей факт і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Подоланню однобічної репрезентації у ЗМІ, дефіциту уваги, а то й замовчування проблем соціальної адаптації інвалідів покликаний сприяти жанр інтерв'ю, героями якого виступатимуть люди з інвалідністю.

Аналіз текстів інтерв'ю як жанру журналістики становить особливий інтерес, оскільки вони є свого роду маркерами соціальної ролі інтерв'юваної особистості, індикаторами актуальних проблем сучасності, настроїв суспільства тощо. Жанр «інтерв'ю (діалогу) – форма, що найбільше сприяє глибшому психологічному саморозкриттю індивідуальності» [7, с. 14], а отже, повнішому донесенню до аудиторії образу героя.

Метою нашої розвідки є окреслення специфіки репрезентації героя, людини з особливими фізичними потребами, в тексті інтерв'ю, а також особливостей комунікативної поведінки журналіста, зумовлених фізичними та психологічними якостями співрозмовника. *Об'єктом* дослідження стали тексти інтерв'ю проекту «Діалоги про інакше», організованого Bezgraniz Couture Fashion and Accessories Award за інформаційної підтримки журналу «Сноб», *предметом* – особливості вербальної репрезентації образу героя у тексті інтерв'ю, зумовлених його фізичними можливостями й станом.

До проблем адекватного мас-медійного відображення людей з особливими потребами неодноразово зверталися науковці, зокрема, Алпатова П.,

Камінська О., Лаврик О., Романов П., Фудорова О. та інші. Однак у центрі їх уваги перебували здебільшого питання налагодження контакту з героєм з обмеженими фізичними можливостями (тут варто відзначити докладні поради, надані О. Лаврик [6]), комунікативної стратегії журналіста, стереотипів у масовій свідомості щодо інвалідів, однак на особливу увагу заслуговує той образ людини з особливими потребами, який створюється у мас-медіа, та шляхи подолання сучасними ЗМІ тих кліше репрезентації людини з інвалідністю, які вже склалися.

Вибір жанру інтерв'ю для аналізу є не випадковим, оскільки, як слушно відзначила В. Галич, жанр інтерв'ю «надає ... набагато ширші можливості для виходу на велике коло читачів (слухачів, глядачів), ніж інші публіцистичні жанри» [2, с. 381], бо цей жанр за самою своєю природою передбачає оприлюднення в пресі, на радіо чи телебаченні розмови з конкретною особою, яка є цікавою для аудиторії або репрезентується як така. І сьогодні, коли, за словами дослідників, «ставлення до інвалідів здорового суспільства коливається від прагнення допомогти, до намагання ізолюватися від них, відділити в окрему групу, стверджуючи, що інвалідам краще жити з собі подібними» [5, с. 17], інтерв'ю з людьми з особливими потребами набувають особливого значення, оскільки сприяють «розмиканню» цієї ізоляції, оскільки з одного боку, уже самим фактом свого створення позиціонують героя інтерв'ю як цікаву для аудиторії особистість, а з іншого – дозволяють реципієнтам краще зрозуміти його потреби і прагнення.

Можна сміливо стверджувати, що жанр інтерв'ю володіє високим впливовим потенціалом, є ефективним знаряддям привернення уваги аудиторії до гострих проблем сучасної дійсності. Завдяки концентруванню уваги реципієнтів на конкретній особистості, що перебирає на себе функції своєрідного рупора певної соціальної групи, продуманій драматургії, майстерній комунікативній стратегії журналіста-інтерв'юера текст інтерв'ю акумулює заряд сугестії й дозволяє у доступній, виразно особистісній, підкреслено неупередженій формі реалізувати авторську прагматику. Інтерв'ю проекту «Різні люди» повною мірою відповідають цим вимогам, що дозволило не лише репрезентувати цікаву особистість героїв проекту, а й надати текстові розмови громадянського пафосу, реалізувати авторську прагматику, привернувши увагу суспільства до проблеми соціальної інтеграції людей з обмеженими фізичними можливостями.

Сьогодні, на думку науковців, у журналістських матеріалах, присвячених людям з інвалідністю, найпоширенішими є дві концепції репрезентації інтерв'юваної особи: «жертва» і «герой». Журналісти часто бачать своє завдання у тому, щоб «визвати у публіки жалість та співчуття до осіб з обмеженими можливостями... Дуже рідко інваліди представлені як професіонали, які беруть участь в суспільно значущих подіях, у прийнятті рішень. Політика репрезентації осіб з обмеженими можливостями від імені більшості – це дискурсивне приписування символічного капіталу, кодифікація статусних позицій інвалідів у суспільстві з метою зафіксувати статус-кво» [10, с. 148]. За словами Р. Р. Роганян, ««Жертва» – це занадто драматичний образ

вічно нещасної й безпорадної людини. «Герой», який, «незважаючи на щось», «подолав» і веде «нормальне» життя – теж дуже поширений образ. Створюючи його в такому ключі, журналіст непомітно впадає в заступницький тон» [9, с. 89]. Цілком очевидним є те, що обидва стереотипи репрезентації не сприяють формуванню адекватного сприйняття соціумом людей з особливими потребами, окрім того, вони не є етичними й стосовно самого героя інтерв'ю.

Подолати ці усталені в сучасному інформаційному просторі, а отже, і в масовій свідомості стереотипи щодо людей з обмеженими фізичними можливостями має кардинально інший підхід до їх репрезентації. Інакшість людини з особливими потребами, зумовлена її фізичним чи психічним станом, трактується як даність, а не як недолік. Відзначимо, що така концепція репрезентації у ЗМІ людини з обмеженими фізичними можливостями найбільш повно й оригінально виявилася у проекті «Іншопланетники» (2012), який його автори описали так: «І тоді ми придумали проект «Іншопланетники», в якому люди з різними тілами розповідають про те, як мають бути влаштовані планети, освоєвачами й господарями яких вони є» [4]. Люди з інвалідністю репрезентуються там як інопланетяни, тобто цілком нормальні для іншої планети, не ущербні, а створені до інших умов життя.

В аналізованому нами циклі інтерв'ю «Діалоги про інакше» його учасники теж будували свою розмову, спираючись на концепції інакшості, позбавленої конотацій.

Зокрема, в інтерв'ю учасниць проекту Лінора Горалік та Анни Кастельянос журналістка у розмові з відомою акторкою активно використовує самоназву героїні «маленькі люди», не апелюючи до діагнозів та її медичних проблем. Це винесено вже у заголовок інтерв'ю: «Маленькі люди не люблять жити «назовні»» [1], що анонсує читачам тематику матеріалу й задає його тональність. У такий спосіб це дозволило відійти від медичної теми й перевести розмову в побутове річище. Запитання журналістки: «Як почалась ваша акторська кар'єра?», «Як ви вибираєте одяг?», «Ваша квартира влаштована, напевно, так, як вам зручно жити. А зручно – це що?» [1] дозволили репрезентувати свою співрозмовницю не через дихотомію «здоровий-хворий», а через «великий-маленький», через концепт «інакший». Тож в ході інтерв'ю обидві співрозмовниці колективно шукають шлях примирення з собою та своїм тілом, пошук себе.

Обрана комунікативна стратегія проведення інтерв'ю дозволила Л. Горалік подолати усталений стереотип репрезентації героя з фізичними вадами в межах «героїчного дискурсу» [3], що закріпився у сучасних ЗМІ й полягає у представленні інвалідів «як людей, що мужньо долають свою інакшість» [3]. У розмові з журналісткою Анна Кастельянос постає не нещасною хворою, не мужнім борцем, а успішною активною людиною, що живе повним життям, просто живе інакше. Горалік прямо декларує сформовану концепцію репрезентації своєї героїні: «У людей рідко складаються такі гармонійні стосунки з власним тілом, як у вас. Я дивлюся на ваші татуювання, макіяж, одяг, на те, як ви позуєте фотографам, як ви знімаєтеся в якості актриси. Що ви робили для того, щоб опинитися в злагоді зі своїм тілом?» [1], окреслюючи її

для читачів як успішну, красиву, оригінальну людину, без звичного для сучасних ЗМІ лейтмотиву «всупереч хворобі». При цьому журналістка ставить короткі, лаконічні запитання, мінімізуючи свій внесок у творення тексту інтерв'ю, виводячи на перший план постать героїні, фокусуючи увагу читачів на її словах і думках. А. Кастельянос під час інтерв'ю дуже чітко декларує свою місію й свою прагматику виступу: «Фортуна. Я її спіймала і нею користуюсь, але користуюсь для того, щоб показати тим же самим маленьким, що ми можемо бути щасливими. Заради цього я хапаюся за інтерв'ю, за репортажі, які про мене знімають на телебаченні. Не заради того, щоб збрехати, яка я щаслива, а заради того, щоб донести до маленьких, які сидять у чотирьох стінах: “Ми можемо жити інакше”» [1], тож журналістка обирає стратегію не стільки рівноправного співавтора, скільки помічника, чітко дотримуючись ролі інтерв'юера.

У бесіді письменниці Людмили Улицької та правозахисниці Ірини Ясіної також вербалізовано репрезентацію людини з особливими потребами як «інакшою». З цього, власне, і починається розмова – із запитання інтерв'юера: «Про, в тебе є відчуття, що ти «інша»?» [8]. І далі розмова вибудовується навколо цієї інакшості, навколо потреб і відчуттів людей з обмеженими фізичними можливостями. Як стверджує героїня інтерв'ю І. Ясіна, «так само і з дорослими людьми: хто сказав, що хвороба – це нещастя? Хвороба – це даність» [8]. Співрозмовниці віднаходять спільний досвід – досвід подолання перш за все негативного сприйняття свого стану, перенесення акцентів з нещастя на щастя: «Треба сказати, що, до речі, з висоти своєї інвалідного візка я по-іншому бачу світ. Квіти ближче, кішки муркочуть голосніше, діти посміхаються частіше. Трошки інший ракурс. Деревя вище. – Так, оптика змінюється. – Оптика міняється, але це означає, що і щастя й радість ти знаходиш зовсім в інших речах. Дуже багато людей, зіткнувшись з фізичною неміччю, починають гостріше розуміти світ, гостріше відчувати, шукати задоволення в малому. Екстрим – пірнати з акулами, кататися на собачих упряжках в Антарктиді, – це, звичайно, дуже кльово, але це потрібно людям, які вже не знають, куди себе подіти» [8]. І через їхнє сприйняття себе й співрозмовниці у читачів вибудовується образ людини з обмеженими можливостями, позбавлений стереотипу нещасної жертви.

Завдання журналіста – показати свого співрозмовника цікавою особистістю, для цього автор сам має зацікавитися ним. Так, Тетяна Толстая, що у рамках проекту «Розмови про інакше» брала інтерв'ю у відомого правозахисника Сергія Сироткіна, який є незрячим, розпочала розмову з декларації своєї особистої зацікавленості: «Я захотіла поговорити в рамках цього проекту з незрячим співрозмовником, тому що, може бути, я теж перестану бачити через кілька років» [11]. Проектування долі співрозмовника, його особливостей здоров'я і характеру на свій власний досвід дозволило Т. Толстій, по-перше, знайти спільну мову й «точки дотику» із героєм інтерв'ю, сумістивши вербальні картини світу, а по-друге, методично реалізовувати прагматику інтерв'ю – змусити широку аудиторію читачів замислитися про те,

що шлях внутрішнього відмежування від людей з особливими фізичними потребами веде в глухий кут, бо кожен може опинитися на їхньому місці.

У такий спосіб досягається відсутність звичного для медіа «підтягання» людини з обмеженими можливостями до рівня «звичайної» людини, коли журналіст репрезентує, як вдалося людині з особливими потребами адаптуватися у «здоровому» соціумі. Простежуємо зворотній механізм – Т. Толстая говорить про власну адаптацію до світу незрячих, наголошуючи на спорідненості проблем, що нівелює контраст «здоровий – інвалід», на якому часто будуються матеріали такого типу.

Т. Толстая, розповідаючи і своєму співрозмовникові, й численній аудиторії про свої проблеми з зором, поступово й плановірно виводить С. Сироткіна на розповідь про його власне світовідчуття й світобачення. Вона використовує на перший погляд незручні, але в умовах конкретного проекту цілком закономірні й виправдані запитання: «У якому віці ви перестали бачити?», «А які зорові враження збереглися?», «Ви домальовуєте у своїй уяві, скажімо, будинки? Якщо ви торкнулися кута будинку: ось кут, стіна, вікно, – ви уявляєте собі, що якщо вгору руку протягти, там буде ще вікно, а далі – ще одне? Ви домальовуєте собі цей будинок?» [11]. Її співрозмовник, даючи на них відповідь, розповідає про механізми пізнання світу в людей з вадами зору: «Я в школі вів заняття зі сліпоглухими і просив їх ліпити різні предмети. Одну людину я попросив виліпити літак, яким вона його собі його уявляє. Я точно не знаю, чи бачив учень літак раніше, але я знав, що він часто літає: він жив в Одесі, його батько привозив до нас в школу. Так ось, він виліпив шматочок крісла, виліпив стінку біля крісла – і все. Ось вам і відповідь: якщо людина ніколи не бачила предмета цілком, вона не може його і відтворити. Відповідно, вона не може сприймати й словесні описи предметів. Я тільки з віком почав розуміти, яке величезне значення для людини мають дані йому можливості сприйняття» [11]. Відбувається свого роду «звіряння координат» картин світу співрозмовників, спільний пошук подібного й відмінного в когнітивних механізмах, однак мова йде не просто про особистісний досвід журналістки, в ході розмови витворюється певна матриця порозуміння, що проектується на всю широку аудиторію читачів з метою реалізації інтегративної місії проекту «Діалоги про інакше».

Стратегія ведення розмови від пошуку спільного до окреслень відмінного дозволяє Т. Толстій з'ясувати в першу чергу для широкої аудиторії, наскільки відмінна когнітосфера людей, позбавлених одного з каналів отримання інформації, підвести співрозмовника до формулювання тих критеріїв спілкування, які б допомогли полегшити комунікацію з людьми, котрі мають вади зору та слуху. При цьому слід відзначити той факт, що в інтерв'ю, знову ж, відсутня чітка дихотомія «здоровий – хворий», «сліпий – зрячий». Раз у раз інтерв'юер підкреслює, що вони мають схожі проблеми.

З метою уникнення незручності в співрозмовника Т. Толстая вдається до «зміни мовного коду», переходячи на той канал передання інформації, який найбільш зручний для С. Сироткіна. У відповідь на його зауваження: «Можливо, якби люди розуміли, як важливо сліпому або сліпоглухому мати

чітке про них уявлення, нам би дозволяли торкатися обличчя. А так – ні...» [11] вона пропонує провести руками по своєму обличчю. Й у такий спосіб інтерв'юер та інтерв'юйована особа міняються ролями, уже не Т. Толстая розкриває для читачів особистість С. Сироткіна, а він репрезентує її аудиторії: «Мені навіть ніяково, але раз можна – я тоді двома руками. Ось сережка, бачу. Шкіра м'яка. Серйозна ви. А зараз посміхаєтеся й смієтеся. Все зрозуміло з вами» [11]. Зміна ролей не тільки надає інтерв'ю невимушеності, а продовжує реалізацію авторської прагматики тексту, дозволяє читачам зіставити своє сприйняття людини зі сприйняттям героя.

Отже, проаналізувавши інтерв'ю проекту «Діалоги про інакше», які вели Л. Горалік й А. Кастельянос, Л. Уліцька та І. Ясіна, Т. Толстая і С. Сироткін, можемо зробити висновок, що вони обирають різні способи репрезентації героїв з обмеженими можливостями у текстах інтерв'ю, однак їх об'єднує спільне намагання подолати усталений у сучасних пострадянських ЗМІ шлях стереотипізації інвалідів як «жертв» і «героїв». Співрозмовники здійснюють переорієнтацію дискурсу інтерв'ю з традиційної, однак комунікативно несприятливої дихотомії «здоровий-хворий» на концепт «інакший», вдаються до оперування близькими героєві з огляду на використовувані канали передачі інформації мовними кодами, режисують розмову за композиційною схемою «від спільного до відмінного», щоб виявити спільність у проблемах. Усе це дозволяє журналістам не лише легко встановити контакт зі співрозмовником, а й зацікавити своєю розмовою читачів, реалізувавши прагматику інтерв'ю зокрема і проекту в цілому, сприяючи зміні усталених стереотипів сприйняття суспільством людей з обмеженими фізичними можливостями

Список використаних джерел

1. Анна Кастельянос – Линор Горалік: «Маленькие не любят жить «наружу»» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.snob.ru/selected/entry/48332>
2. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності : Монографія [Текст] / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
3. Горалік Л. Сложность на колесиках [Електронний ресурс] / Л. Горалік. – Режим доступу : <http://lenta.ru/columns/2012/04/23/clumsy/>
4. «Инопланетники» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://os.colta.ru/inoplanetniki/36208/details/36233/?attempt=1>
5. Камінська О.В. Соціально-психологічні фактори негативного ставлення здорового суспільства до інвалідів [Текст] / О.В. Камінська // Волинські наукові студії. Науковий вісник Рівненського інституту ВНЗ «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»». – 2012. – № 1. – С. 16–23.
6. Лаврик О.В. Соціальна проблематика газетних виступів: навчально-методичний посібник для студентів зі спеціальності «Журналістика» [Текст] / О. В. Лаврик. – Х.: ХНУ ім.В.Н.Каразіна, 2010. – 72 с.
7. Логвиненко О. Письменник як об'єкт інтерв'ю журналіста: